



Mózes és a Kivonuláshoz vezető útja

A zsidó történelem egyik legnagyobb alakja Mózes, héberül Móserábbénu (tanítónk, Mózes). A sachrisz (reggeli ima) során¹ minden reggel említjük a nevét és megemlékezünk az általa képviselt kiemelkedő szellemi nagyságról.² Majmonidészt, azaz Rabbi Móse ben Majmunt³ – nemcsak a névazonosság miatt, hanem mert akkora szellemi óriás volt, hogy máshoz nemigen volt hasonlítható – az utókor Mózes nagyságával veti össze, ahogy ez a felirat a sírján is olvasható: „Mózesről Mózesig nem volt olyan, mint Mózes”. Joel Kraemer róla írt kiváló könyve⁴ szerint Majmonidész a civilizáció egyik legnagyobb elméje volt, tehát csak Móse rabbénuhoz volt hasonlítható.

Azt írja Majmonidész a Hilchot tsuvá (Megtérés törvényei) 5. fejezet 2. háláchájában, hogy mindenki számára fennáll az elvi lehetősége, hogy olyan igaz ember legyen, mint Mózes (vagy olyan gonosz, mint Jeroboám, okos legyen vagy buta, irgalmas vagy kegyetlen). Amikor Rámbám példát hoz egy olyan emberre, aki a tehetségét és adottságait teljes mértékben kihasználta, akkor Mózes említi, akinek élete kihívások sorozata volt, amelyeken sikeresen úrrá tudott lenni. A cikk rövid betekintést enged a zsidó nép legnagyobb prófétája Kivonuláshoz vezető életútjába és a társadalmi környezetbe, amely körülvette őt.

Mózes életét három főbb szakaszra lehet bontani: három rész van, amely egymástól markánsan elkülöníthető. Ezek közül az első a próféta szerepre való felkészülés. Ebben a szakaszban az alábbi mozzanatokat kell kiemelni: Mózes megszületése abban az időszakban történt, amikor a zsidó nép szörnyű elnyomásban élt, kegyetlen rabszolgaságban tengődött. Hatályban volt egy rendelet, amely szerint minden zsidó újszülöttet, ha az fiú, meg kellett ölni. Gyermekként Mózes a folyóra kihelyezték egy kosárban, akit a fáraó lánya talált meg, és a gyermeket a királyi palotában nevelték fel. Fiatalemberként szemtanúja volt annak, hogy egy zsidót vert egy rabszolgatartó egyiptomi. Ennek hatására Mózes megölte az egyiptomit, ami miatt el kellett menekülnie Mídjánba. Itt megházasodott, feleségül vette Cipórá, Jitró lányát. Jitró az a mídjánita – eredetileg bálványimádó – pap, aki az egyiptomi kivonulás hallatára felvette a zsidó vallást.

A Tóra ezt úgy fogalmazta meg: „és hallotta mindazt⁵, amit cselekedett az Örökkévaló Izraellel.”

A második szakasz maga a próféta szerepe, a prófétaként való megjelenés és a tíz csapás. Ennek a szakasznak a főbb részei: amikor Mózes legeltette apósa nyáját, ráakadt az égő csipkebokorra. Az Örökkévaló arra utasította őt, hogy térjen vissza Egyiptomba és vezesse ki a zsidókat Egyiptomból. Mózes próbálta meggyőzni a fáraót, de a Mindenható megkeményítette a fáraó szívét és küldte a tíz csapást. Mózes kivezette a népet Egyiptomból a tengeren keresztül, és a Szináj-hegy lábánál átvette a Tórát.

A harmadik rész a sivatagi vándorlás: negyven éven át vezette a zsidókat a pusztában, hogy ennyi idő alatt meghaljon annak a nemzedéknek minden tagja, aki részt vett az aranyborjú imádságában.⁶ A negyven év utalás a kémek bűnére: a negyven napi kémkedés minden napja egy év szankciót vont maga után. Mózes eltávozott az élők sorából anélkül, hogy beléphetett volna az Ígéret Földjére.

A fent vázolt időszak az i. e. 14. század második felére tehető. Az Egyiptomból való kivonulás az i. e. 14. század utolsó előtti évtizedében történt, kb. 1314–1313-ban. A kutatók csak próbálják megbecsülni az egyiptomi fáraók uralkodásának idejét, a kronológia pontos meghatározása azonban nagy adag becslést is tartalmaz. A fáraók uralkodásának idejével kapcsolatban nincs egyetértés vagy általánosan elfogadott



Mózes a folyóban

évszám. A történészek szerint két fáraó jöhet szóba, akik Mózes idejében uralkodhattak, közülük az egyik Ramszesz, a másik Merneptah. Uralkodásuk az Újbirodalom korára esik, amelynek időszaka kb. 1550-től 1070-ig tartott.⁷ Ennek az időszaknak az egyik legjelentősebb uralkodója II. Ramszesz fáraó volt. Az erre az időszakra vonatkozó legfontosabb forrásunk Mózes második könyve,⁸ amely rögzíti, hogy a zsidó rabszolgák felépítettek két raktárvárost, ezek Pitom és Ramszesz. Több generáción át tartott a városok építése (116 esztendőn át építették azokat a rabszolgák). Mindebből az következik, hogy nem egy, hanem több fáraó uralkodására esett a tárgyalt korszak.

Pitom és Ramszesz: II. Ramszesz a XIX. dinasztiahoz tartozott, a korszakban, az Újbirodalomban a legnagyobb városépítő volt, az

¹ A „Jigdál” imában

² „Nem születik soha Izraelben (azaz a zsidó népben) olyan próféta, mint Mózes.”

³ Rambam/Majmonidész (1135-1204) a középkor legnagyobb zsidó tudósa, rabbi, kodifikátor, a „Mísné Torá” – „Jad hazaka” szerzője, orvos, filozófus.

⁴ Joel L. Kraemer: Maimonides – The life and world of one of civilization's greatest minds, Doubleday, 2008. Majmonidész – A civilizáció egyik legnagyobb elméjének élete és világa

⁵ Rási, 11. századi tórákomentátor szerint hallotta a kivonulást és hallotta Ámálék támadását és e kettő együttes hatása vezette őt ahhoz, hogy áttérjen a zsidó vallásra.

⁶ „Negyven évig gyűlöltem ezt a nemzedéket, azt mondtam, tévelygő szívű nép, nem ismerik útjaimat, ezért megesküdtem haragomban, hogy nem mehetnek be nyugvóhelyemre.” (95. zsoltár)

⁷ XVIII-tól a XX. dinasztiaig

⁸ Smot 1:11

Óbirodalom piramisépítői után a legnagyobb fejlesztő, építető volt. Hatalmas volumenű építkezésekbe fogott Pitomban⁹ és abban a városban, amelyet magáról nevezett el.¹⁰ A XIX. dinasztiából származó fáraók ebbe a városba helyezték uralkodói székhelyüket. A városépítések során nagyszámú rabszolgát, kényszermunkást vettek igénybe.

Ramszesz igen jelentős hatású fáraó volt, uralkodása alatt érte el a birodalom a legnagyobb területi kiterjedését. Uralkodása után, az i. e. 11. században kezdődött a hanyatlás korszaka, ekkortól feszültség volt a birodalomban: a bukás folyamata azzal a momentummal vette kezdetét, hogy Théba főpapja, Herihor¹¹ Felső-Egyiptom területét az országtól elszakította, és főpapok által vezetett országot kezdett szervezni az elszakított területen.

Egyes vélemények szerint lehetséges, hogy ez a zűrzavar a tíz csapással van összefüggésben, azaz a tíz csapás lehetett az oka a politikai káosznak. II. Ramszesz uralkodása után egyik fia, Merneptah vette át a trónt.¹² Théba¹³ városában nagyméretű gránittáblát találtak, amely egy győzelmi felirat volt: ezen olyan feljegyzések találhatóak, amelyek Merneptah hadjáratairól őriznek bizonyítékokat. A táblán rögzítésre kerültek a kánaáni területekre, a Sínai-félszigetre kiterjedő hadjárat feljegyzései, és szerepel rajta az „Izrael” kifejezés is.¹⁴ A táblán az uralkodót dicsőítő ének található, és egy lista azokról a területekről és népekről, amelyeket az uralkodó leigázott. A listán feltüntették Kánaánt, Askelont, szerepel rajta a hetiták országa.

Az i. e. 13. század elején élt ez a fáraó, tehát mintegy 3200 évvel ezelőtt. A táblán az „Izrael” szó az alábbi kontextusban szerepel: „Izrael özvegy, nincsenek leszármazottai, kitöröltük ezt a népet, elmentek.” A fentiekből azt a következtetést tudjuk levonni, hogy II. Ramszesz fiának idejében történt eseményként került rögzítésre az Egyiptomból való kivonulás. Erre a táblára különös figyelmet kell fordítani, egyedülálló dokumentum. Ez a történelmi emlék azért bír kiemelkedő jelentőséggel, mert azt bizonyítja, hogy 32 évszázaddal ezelőtt egy zsidó népen kívüli forrás (azaz egy objektív, külső feljegyzés) említi Izraelt. Ez a győzelmi sztélé kb. 1220 körül keletkezett.¹⁵ Utalok arra, hogy a Tanachban¹⁶ is található erre utaló források,¹⁷ így majdnem bizonyossággal állítható, hogy az izraeliták Egyiptomból való kivonulására az i. e. 13. században került sor.

Mózes szörnyű időkben született, amikor a zsidók rabszolgaságban éltek Egyiptomban.¹⁸ Új fáraó lépett a trónra, a zsidók addigi privilegizált helyzete megváltozott, üldözött kisebbség lettek Egyiptomban. Hetven lélek ment le Egyiptomba József idejében és Mózes generációjában már 3 millióan voltak. A növekedés elképesztően gyors, természetfeletti volt, és ez ejtette pánikba az egyiptomiakat („túl sokan vannak, mi lesz, ha fellázadnak ellenünk?”). A fáraó nem bízott a népben, azzal vádolta meg őket, hogy szembe fognak fordulni a befogadó országgal, egy esetleges konfliktus esetén az egyiptomiakkal szemben az ellenséget fogják támogatni.

Ebben a részben a Tóra gyakorlatilag az államilag támogatott, kormányzati szinten gerjesztett antiszemitizmus egyik első példáját hozza. Itt találjuk meg azt az uralkodói hozzáállást, ami később az európai zsidó történelemben sajnos számtalanszor elő fog fordulni: ok nélkül kollektív „idegenszívűséggel” vádolják meg a zsidókat anélkül, hogy ennek bármilyen jele vagy előzménye lenne, anélkül, hogy a zsidók ilyen irányú későbbi viselkedésére bármiből is következtetni lehetne. Az állami vezetés megtalálta a koholt vádat, ami alapján támadni tudja a zsidókat, amire hivatkozással ideológiailag meg tudják alapozni a szervezett üldözést. Az államapparátus diszkriminatív rendelkezéseket léptetett hatályba, és emellett a többségi társadalmat érzelmileg a zsidók ellen hergelték. A fáraó ebben a közegben, ilyen háttér mellett hozott egy rendelkezést arról, hogy valamennyi fiúgyermeket meg kell ölni, a Nílusba kell vetni őket. Hatályban volt már a rendelet, amikor Mózes megszületett, az

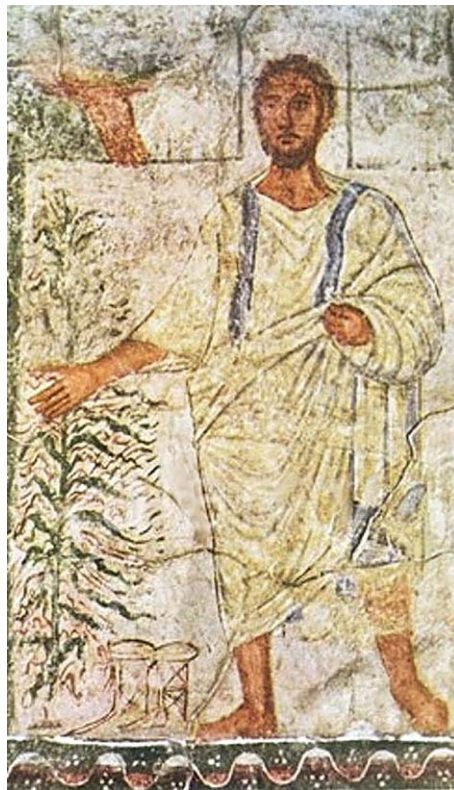
anya, Jocheved belehelyezte őt egy kosárba a Níluson, majd a testvére, Mirjam figyelt, mi fog történni: a zsidókat üldöző fáraó lánya a zsidóságba való betérési folyamatot lezáró megmerítkezés miatt ment a folyóhoz, amikor megtalálta őt.

Felvetődik egy kérdés: magához vette a fáraó lánya Mózes, kvázi örökbe fogadta, de ki nevelte fel a gyermeket? Dajkát kellett fogadni az újszülött mellé, aki tudta őt szoptatni. Mózes elutasított valamennyi egyiptomi nőt, míg végül talált a fáraó lánya valakit, akit Mózes is elfogadott, és akitől hajlandó volt elfogadni a tejet: ez a nő nem volt más, mint a biológia anyja.¹⁹ Ebből a tényből (mármint, hogy a saját anyja nevelte) vezetnek le a bölcsek, hogy noha rengeteg, a zsidó vallással ellentétes hatás érte, meg tudott maradni zsidóként és nem követett más vallást, azaz az anyja olyan szilárdan belenevelte a monoteizmus iránti ragaszkodást, hogy nem csatlakozott az egyiptomi bálványimádáshoz.

Mózes a fáraó unokájaként nőtt fel a palotában. Nem egyszerűen egy uralkodó unokájaként nevelték, hanem a világ leg-hatalmasabb, legnagyobb hatalmú embere mellett válik felnőtte. A fáraó palotájában Mózes – egyiptomi szemszögből, egyiptomi értékrend szerint – a legszínvonalasabb nevelésben részesült, ez a nevelés azonban nem felelt meg a zsidó szellemiségnek. A fáraót a környezete istenként tisztelte, az egyiptomiak nem követték a monoteizmust. Mózes a legnagyobb veszély fenyegette szellemi értelemben, a bálványimádás központjában nőtt fel, megvolt az esélye, hogy teljességgel asszimilált, a zsidó értékeket elutasító felnőtté válik belőle. Mózes a „nevelőnője” mentette meg ettől.

Midjában kerülése után Mózes feleségül vette a midjánita pap, Jitró egyik lányát. Cipórától két fia született, egyikük Gerson, míg a másik neve Eliezer. Ezután pásztorként élt: nem ő a zsidó nép első vezetője, aki pásztor: nemcsak az ősapák, hanem Jákob tizenkét fia is pásztorok voltak. A mindennapi értelemben vett (tehát a tényleges) pásztorok egy nagyon szép szimbóluma annak, hogy Mózes pásztoroként vigyázta a nyáját, azaz Izraelt.

Midjában kerülése után Mózes feleségül vette a midjánita pap, Jitró egyik lányát. Cipórától két fia született, egyikük Gerson, míg a másik neve Eliezer. Ezután pásztorként élt: nem ő a zsidó nép első vezetője, aki pásztor: nemcsak az ősapák, hanem Jákob tizenkét fia is pásztorok voltak. A mindennapi értelemben vett (tehát a tényleges) pásztorok egy nagyon szép szimbóluma annak, hogy Mózes pásztoroként vigyázta a nyáját, azaz Izraelt.



Mózes és az égő csipkebokor

⁹ Mai nevén Tell er-Rataba

¹⁰ A város neve Ramszesz vagy Pi Rameszu volt, mai neve Sán el-Hágár

¹¹ Herihor az Amon-papságból származó főpap volt

¹² Az i. e. 13. század végére tehető az uralkodása

¹³ Okori elnevezéssel Luxor

¹⁴ Ez első ismert olyan emlék, amely a Tórán kívüli és használja az „Izrael” szót.

¹⁵ Volt példa arra az okori egyiptomi történelemben, hogy győzelemként került rögzítésre egy vereség. Lehetséges, hogy a fáraó nem győzött. Annyi bizonyos, hogy összecsapásra került sor az egyiptomiak és az izraeliták között, és erre az összecsapásra saját területén kívül került

sor. Mivel saját területén kívülre lokalizálható az esemény, az ellenfél már nem tartózkodott Egyiptom területén, hanem már elhagyta azt.

¹⁶ TaNaCh: mozaikszó: Tóra, Neviim, Ktuvim (Mózes öt könyve, próféták, (szent) Iratok.

¹⁷ Bírak könyve 11:26, illetve a Királyok első könyve 6:1,

¹⁸ Héberül a Micrájim (Egyiptom) szó másik jelentése „rabszolgaság”.

¹⁹ Rasi magyarázata Smot 2:7-hez. Rabbi Slomó ben Jichak (1040-1105) minden idők egyik legnagyobb tóramagyarázója. A hagyomány szerint ő volt az, aki a leginkább rendelkezett a tóramagyarázók azon kettős képességével, hogy egyrészt mindenhova fűztek magyarázatot, ahova szükséges volt, másrészt csak olyan mértékben magyarázott, ami szükséges volt.

Miközben vigyázta a juhokat, átélte első profetikus élményét. Láta az égő, de el nem hamvadó csipkebokrot. Mózes ezt a szimbólumot akként értelmezte, hogy a csipkebokor a zsidó nép és a lángok a zsidó történelem viszontagságai: állandó vesztély, megpróbáltatás és üldöztetés fogja a nép történelmét jellemezni, de soha nem vész el, soha nem fogy el a nép. Az Örökkévaló megjelent Mózesnek ismételtén.²⁰ Ekkor az Örökkévaló elhatározta, hogy kivezeti a népet Egyiptomból és ennek eszköze Mózes lesz, az Egyiptomból való kivonulás fogja elhozni a népnek a fizikai szabadságot, majd a szellemi felszabadítást a tóraadás fogja jelenteni. Egyiptomra úgy kell tekinteni, mint az anyaméhre, mert az egyiptomi rabszolgaság és az abból való megszabadulás volt a tóraadáshoz vezető út.

Mózes visszatért Egyiptomba, és a testvérével, Áronnal egyetemben szembekerült fáraóval azon kijelentésével, hogy „atyám Istene megparancsolta, hogy mondjam neked: vezesd ki népemet!”

²⁰ Smot 3:6, 3:13, 3:15, 3:16, 4:5

Ezen a ponton visszaköszön az egyiptomi politeizmus. Fáraó visszakérdezett, hogy milyen istenről beszél Mózes? Az egyiptomi kultúra mintegy kétezer bálványnak hódolt, a papoknak listájuk volt az isteneikről, de azon nem találták a Mózes által említett istennevet. Az Örökkévaló megismételte többször a parancsát, de a fáraó nem volt hajlandó ennek eleget tenni. Az Örökkévaló küldte a tíz csapást és végül csak ezt követően vonulhatott ki a nép Egyiptomból.

Mózes mint a zsidó nép legnagyobb prófétája egyben vezetővé is válik. A zsidó történelem egyik legnagyobb hatású eseménye fog következni. A központi esemény előtt állunk, amelynek alakjául öt választotta ki az Örökkévaló.

Kurucz Ákos

Illusztrációk: a Dura-Europos zsinagóga falfestményei (3. sz.) Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Dura_Europos_fresco_Moses_from_river.jpg



Múló idők örök üzenetei

Az emlékezés eszközei a hágádáillusztrációkban

A megillat Eszter mellett a peszachi hágádá, a szédereste nélkülözhetetlen kelléke az, mely az elbeszélő szöveghez kapcsolódó bőséges illusztrációval büszkélkedhet. Maga a hágádá szó is elbeszélést jelent, és egy vezérfonalat ad az est levezetéséhez. A széderestéken a család apraja-nagyja üli körül az asztalt: gyermekek, nők, férfiak együtt emlékeznek az Egyiptomból való kivonulásra. Az emlékezést nemcsak az írott szöveg, hanem a hozzá tartozó képek is segítik és elmélyítik. Az ábrák meglétét és szoros összekapcsolódását a szöveggel már a fennmaradt középkori kéziratok is példázzák. A legrégebbi, ma ismert példány a 10. századra datálható, Szaadja Gáon imakönyvének részét képezi.¹ Önálló könyvként a 13-14. századtól terjedt el. S mivel tipikusan otthoni, s nem tanházi vagy zsinagógai használatban lévő könyvecskéről van szó, igyekeztek azt minél érdekesebben, izgalmasabban illusztrálni. A grafikák – mint ahogyan a szövegek is – számos szimbólummal bírtak. Mindig a korszak aktuális helyzeteire, kérdéseire reflektáltak, s a képekbe sokszor belecsempészték azt az üzenetet is, melyet tovább kívántak adni a jövő nemzedéknek. Az ábrákkal gazdagon díszített hágádák egyben betekintést adnak az adott időszak zsidó közösségeinek hagyományába, a társadalomban elfoglalt helyzetükre, küzdelmeikre és sikereikre, mely által jobban megismerhetjük akkori szokásaikat is. Témájuk szerint egyrészt bemutatják a peszachi előkészületeket: a maceszsütést, a ház kitakarítását, a szédereste megülését, másrészt a hágádá elbeszélte szakaszait illusztrálják: a tíz csapást, a tengeren való átkelést stb. Keletkezési helyeik alapján megkülönböztetünk

askenázi és szefárd hágádákat. Vessünk pár pillantást a két legősibb hágádá néhány illusztrációjára, melyek a képes beszéd által felidéznek a múltat, hogy abból tanulva a jelenben őrizni tudjuk azt a jövőnek.

Madárfej Hágádá

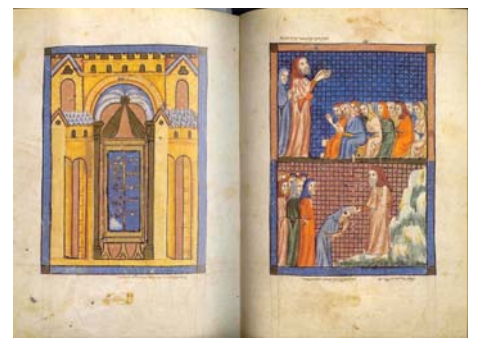


Madárfej Hágádá – 1300.²

Az ún. Madárfej Hágádá az 1300-as évek elejéről fennmaradt legrégebbi illusztrált askenázi hágádá, mely arról kapta nevét, hogy a benne ábrázolt összes zsidó férfinak, nőnek és gyermeknek madárfeje és csőre van. Ennek oka feltehetően az emberábrázolás tilalma a zsidó vallásban. Ugyanakkor a madárcokkon sok esetben megjelenik a szakáll, a fejen pedig a haj. Az alakok a korszak jellegzetes német ruháiban vannak, mivel a hágádá vélhetően a Rajna menti Mainzban keletkezett, fejükön a megkülönböztető jelként szolgáló csúcsos, gombban végződő zsidókalappal (Judenhut), melynek kötelező viseléséről az 1215-ben megtartott IV. lateráni zsinat döntött. A nem zsidó szereplők arca helyett elmosódott folt vagy Nap, Hold, csillagok tűntek fel, melyet csak később helyettesítettek be

emberarcra. Különlegessége az ábrázolásmódján túl, hogy elsőként örökíti meg az Exodus könyvében leírt maceszsütés folyamatát.³ Az eredeti kéziratot ma a jeruzsálemi Izrael Múzeum őrzi.

Szarajevói Hágádá



Szarajevói Hágádá – 1350.⁴

Míg az askenázi területekről származó hágádák illusztrációi a lapszéléken vagy a lapok alján helyezkednek el, addig a szefárd kéziratok jellegzetessége az egész lapot betöltő képek megjelenítése. Stílusukat tekintve követik a korszak gótikus formáit a hosszanti, mozgó alakok ábrázolásával. Az egyik legrégebbi szefárd hágádá a megannyi tragédiát „túlélő” Szarajevói hágádá, mely neve ellenére Barcelonában készült 1350 körül. A hágádá a spanyol zsidók 1492-es kiűzetésekor hagyhatta el az országot, s a benne feljegyzett jelölések alapján nyomon követhető útja. Észak-Itáliában 1510-ben értékesítik, majd 1609-ben egy itáliai inkvizitor névjegyével látják el, aki igazolja, hogy a hágádá nem tartalmaz eretnek részeket, ezért nem került elégetésre, ellentétben a többi zsidó könyvvel.

1894-ben már Szarajevót, Boszniát jelölik meg helyszíneként, ahol a bejegyzés alapján Joseph Kohen eladta a Boszniai Nemzeti Múzeumnak, ekkor kapta mai nevét. A náciizmus pusztítását is átvészeli, egy vidéki muszlim mecsetben rejtik el. Az 1992-95-ös boszniai háborúban a Nemzeti Galéria bombázása előtt ismét elrejtették. 2002-ben rekonstruálták, ma újra a Boszniai Nemzeti Múzeumban található, a béke és demokrácia reményének jelképeként tekintenek rá.⁵

A hágádá szerzője ismeretlen, de a könyvecske elején lévő Shoshan és Eleazar név melletti családi címer arra enged következtetni, hogy esküvői ajándéknak készült. Anyaga borjúbőr, kézzel íródott, és 3 nagy egységre osztható. Az első részben arannyal és rézzel ékesített illusztrációk ve-

zetnek végig a Teremtéstörténetől Mózes haláláig. A képek háttereit váltakozva követi a vörös és kék szín használatával. A Bét HaMikdás (Szentély) említésekor a helyi zsinagógának az ábrázolása jelenik meg, valamint az akkori hitközség tagjainak peszachra és széderestére való készülése.

A második rész tartalmazza magát a hágádá elbeszélő szövegét, mely szefárd quadrát héber betűkkel íródott. A harmadik rész pedig a pijutokból áll, mely a középkori zsidó költészet legszebb alkotásait foglalja magába.

Több évszázad telik el az első fennmaradt hágádák és a napjainkban használt hágádák között. Mégis, a mulandóság malmaiból örökérvényű üzenetek kerülnek ki az utódok számára: a zsidóság legmeghatározóbb ünnepére, az Egyiptomból történő



Szarajevó Hágádá, Má Nistáná – 1350.⁶

kivonulásra való emlékezés megerősítheti a jelent, és reményt adhat az ismeretlenbe vezető jövő felé.

Orbán Eszter

¹ Az ünnepek kellekei: a hágádá. In: <https://zsido.com/az-unnep-kellekei-a-hagada/>

² https://en.wikipedia.org/wiki/Birds%27_Head_Haggadah

³ 7 coolest haggadahs for your passover seder. In: <https://forward.com/opinion/196275/7-coolest-haggadahs-for-your-passover-seder/>

⁴ <https://richardmabee.com/writings/jewish-art-before-1800/item/the-sarajevo-haggadah-the-choice-of-images>

⁵ The Sarajevo Haggadah The Choice of Images. In: <https://richardmabee.com/writings/jewish-art-before-1800/item/the-sarajevo-haggadah-the-choice-of-images>

⁶ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sarajevo_Haggadah_Ma_Nishtana.jpg



Boldog és kóser peszachot kíván a Nyíregyházi Zsidó Hitközség vezetősége és a Sófár szerkesztői! הג פסח כשר ושמח!



A Nyíregyházi Zsidó Hitközség peszachi vacsorája 2019. április 19-én (Fotó: Tóth-Ábri Péter)

Lázadás Kirenaikában

Kirenaika Líbia keleti tartománya. Északon a Földközi-tenger, keleten Egyiptom, nyugaton Tripolitánia, délen Kufra határolja. Görög telepések népesítették be i.e. 640 körül. Thera, mai nevén Santorini szigetéről jöttek, ahonnan a túlnépesedés és az évek óta tartó szárazság űzte el őket. Apolló híres Delphoi jósdájában kapták a tanácsot, merre, hová induljanak. Líbiában jó legelőket, földeket találtak és letelepedtek. Városokat alapítottak, és a görög kultúrát elterjesztették a partvidéken. A főváros neve Kiréne lett, a tartomány neve pedig Kirenaika. A Római Birodalom i.e. 96-ban hódította meg, ettől kezdve római provincia lett.

Egyiptom is római uralom alatt állt, csakúgy, mint az Egyiptomtól keletre elterülő Júdea, a zsidók országa. Róma általában toleráns volt a meghódított népek vallása, szokásai vonatkozásában, az volt a fontos, hogy a Birodalomban béke honoljon, és az adók folyjanak be az állam kasszájába.

Nero császár (54-68) uralkodása idején a fokozódó vallási, társadalmi, gazdasági feszültségek hatására Júdeában felkelés robbant ki a római uralom ellen. A Róma és a júdeai zsidó felkelők között a háború hét évig (66-73) tartott, és a zsidók vereségével végződött. A rómaiak a lakosság jelentős részét megölték, másokat rabszolgának adtak el, de jelentős számú zsidó szétszóródott a Birodalom területén.

Kirenaikában kiterjedt és befolyásos zsidó közösség élt. Ehhez a közösséghez csatlakoztak azok, akik Júdeából ide menekültek. Voltak köztük zelóták is, akik kérelmetlen ellenségei voltak a római uralomnak. Bosszút akartak állni azért, amit Júdea népének el kellett szenvednie a rómaiaktól, akik Jeruzsálemben a templomot is lerombolták. Egy bizonyos Jonatán nevű zelóta járta Kirenaika zsidók lakta településeit, és lázadásra buzdított a római uralom ellen. Végül elfogták, Catullus kormányzó Rómába küldte, ahol kivégezték. A hatalom sok eminens polgárt is megvádolt a Jonatán konspirációjában való részvétellel, mivel zsidók voltak, nem menekülhettek a rájuk vetülő gyanú árnyékától. A folyamatos zaklatás, a megtorlások állandósították a feszültséget. Trajánusz császár uralkodása alatt, 115-ben aztán egy hatalmas zsidó felkelés képében kitört a vihar. A harcok Kirenaikából áterjedtek Egyiptomra, Cip-

rusra, Szíriára és a levantei partvidék egyéb területeire is. Kiréneben a felkelők parancsnoka egy bizonyos Lucas volt, akinek a vezetésével a teljes várost elfoglalták, ahol a rombolás orgiáját rendezték. Az összes középületet lerombolták. Rómából a tengeren át érkezett Marcus Turbo hadvezér a légióival, de a felkelők Kiréne falai mögött elbarrikádozták magukat. Turbónak közel két évbe tellett, mire sikerült a lázadást levernie.



Cyrene

(<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3c/Cyrene8.jpg>)

Kirenaika igen szomorú állapotba jutott a felkelés következtében. Egykorú, de valószínűleg túlzó becslések szerint a harcoknak kétszázhuszezer áldozata volt, a véráztatta földet mindenütt holttestek borították, a városok fele romhalmazzá vált.

Kirenaika újjáépítése Hadriánusz császár (117-138) uralkodása alatt kezdődött, és éveket vett igénybe. A császárt Kirenaika „újjralapítójaként” tisztelte a kora.

A zsidók még egy nagy háborút indítottak 132-ben, ezúttal Júdeában a római hatalom ellen, ez volt a Bar Kochba-féle felkelés. De ez már egy másik történet.

Glück Gábor

Forrás: Richard Goodchild: *Cyrene and Apollonia* 4 th. edition



Koronavírusról, félelelről, magányról

A még élő, humoros barátaim egyike azt mondja: így nem komplett, mert egy koronához jár egy jogar és egy palást is. Kacarasunk a maszk mögül, élvezzük a ránk kényszerített magányt. Halljuk, hogy ő is megbetegedett, netán meg is halt. Így hallottak napja előtt még fájdalmasabb a veszteség, még felfokozottabb a félelem. Nem ölhetem meg az unokáimat, a lányomat. Fiam Amerikából naponta óv, hogy legyek felelősségteljes, legyek óvatos, tele vagyok rizikófaktorral. Vigyázzak!!! Vigyázzunk a nejemmel az otthonunkra, a megélt évekre. Emlékezzünk az együtt töltött gyönyörű napokra, a közös barátokra, a rablóléhsütésekre. A dalokra, melyek rólunk és nekünk

szóltak. Ősz van, ronda ősz (inkább nekem). Fájdalmasan nézem a sárga, pödrött faleveleket, az elröppent madarak nyomát. Vágyunk valami derűre, mosolyra. Az újságot is félve veszem a kezembe. Jönnek a szigorítások, az áremelések, a megszorítások.

Félve szorítom meg hitvesem kezét, aki a sütésben találja meg az örömet. A csomagok küldésében a szeretet sugárzását. Én ilyen nem tudok csinálni, csak zsörtölődni, morgolódni, és várom a megváltást. Kopogtat az ajtón a védőoltás, elhessegetem a kétkedőket, a mindenben kákán csomót találókat, az életet zsugorítókat. Itt van már a hanuka, a karácsony. Már négy óraker sötét

van, de remélem, nem a lelkekben, a szívekben.

Koronavírus elleni kellékek: az életben maradáshoz és a reménykedéshez:

- maszk, mely az orrot is betakarja,
- kézfertőtlenítő (jó drága),
- cipőtalp lemosó,
- tisztes távolság mindenkitől (kivéve magamtól),
- oltás az influenza ellen,
- oltás a gazemberek ellen (nagy adag),
- hatalmas empátia és bizakodás.

2020. december 17.

Dr. Dolinay Tamás

Honnan jöttünk, hová tartunk?

A nyíregyházi zsidóság története dióhéjban

Nyíregyháza a XVIII. század közepére szinte teljesen elnéptelenedett, ezért a település földesura, Károlyi Ferenc evangélikus tőpárkokat telepített be. Ennek köszönhetően a település felvirágzott, a 18. sz. végén mezőváros, majd megváltással szabad királyi város lett. Eközben elődeink, akik a török hódoltság után elmenekültek az országból, ismét kényszerű vándorbotot ragadtak, osztrák, német területekről, Csehországból, majd Galíciából megindult a zsidóság bevándorlása magyarhon felé. (A „többen jöttek vissza, mint ahányan elmentek” szólás nem ebben a történelmi korszakban született.) Az eltérő kultúrájú csoportok az országon belül is migráltak, így vált Nyíregyháza is a jiddis nyelvű haszid és a német nyelvű askenázi zsidó rétegek ütközőpontjává, mintegy előrevetítve a felekezeti szakadást. 1840-től jutott a zsidóság osztályrészévé a szabad letelepülési, a szabadkereskedelmi és ipari tevékenység, a tudományos és művészeti pályákon való elhelyezkedés, a polgári ingatlanszerzés joga. A teljes polgári és politikai jogot 1867-ben mondta ki az emancipációs törvény. Az izraelita felekezet „elismert” státusza ekkor még számtalan hátrányt jelentett, de 1895-től „bevett” egyházként működhetett, azaz állami támogatással. (Ugye ismerős a téma?) A több, mint száz évig elhúzódó folyamat a lakosság egzisztenciális félelméből és a vallási türelmetlenségből fakadt. (Szomorú kitérőként jelzem, hogy ezen törvények a 20. század rémálmában érvényüket veszítették, a magyar zsidó nemzetiségű állampolgárok átminősítettek zsidó fajúakká.)

Nyíregyháza zsidósága 1840-től szerves része lett a városnak, szolgálta, míg tudta annak érdekeit, melyhez a kölcsönös vallási tolerancia biztosított hátteret. Tekintsünk el attól, hogy a sokévszázados antijudaizmus, majd a politikai antiszemitizmus parazsa nem hunyt ki. (Városunk 1883-ban a tisztaeszlári vérvádperről híresült el a magyar zsidóság aranykorában. Erről a korszakról, a város és a megye jelentős zsidó személyiségeiről bőseges ismereteket ad a hitközség weboldala, a 24 éve alapított Sófár c. újság írásai.)

A szakadás folyamata lassan ment végbe városunkban. 1865-ig az akkor még egységesnek tűnő közösség a nagykallói rabbinátushoz tartozott. Az önállóvá vált hitközséget a németül prédikáló Friedmann Károly rabbi 40 évig vezette. Az 1868/69-es zsidó kongresszuson megtörtént a zsidóság ortodox és neológ felekezetre szakadása. A nyíregyházi zsidóság ellenben egyikhez sem csatlakozott, az 1877-ben írt alapszabályában a status quo irányzat mellett foglalt állást, a végleges csatlakozás – az alapszabály többszöri átírás után – 1882-ben történt meg. A helyi zsidóság egy része ezt nem fogadta el, 1878-ban saját rabbist hívtak Friedmann Ignác személyében, tagozatként működtek, de végül 1904-ben létrejött az Autonóm Ortodox Hitközség, mely 1924-től már saját zsinagógájában imádkozott, bár az építés csak 1932-ben fejeződött be. Az ortodox közösségről vajmi kevés adat, történet maradt az utókorra, így Wieder Solem rabbiról sem, aki negyven év szolgálat után Auschwitzban pusztult el. Ugyanez jutott osztályrészül Németi Sándor elnöknek is. (Németi Sándor mindkét Amerikában élő dédunokáját közösségünk avatta bar micvóvá.) Annál többet tudunk az országos hírű, városában megbecsült dr. Bernstein Béla „stateszku” főrabbiról, képviselőtestületi tagról, ki bibliájával kezében követte híveit a Kassa felé induló vagonok egyikében. A nyíregyházi „zsi-

dólista” több, mint 4700 nevet tartalmaz. Az Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium jóérzésű tanárai révén a zsidó maturanduszokat kiengedték a gettóból. Érettségizhettek, de rögtön utána – egy kivételével – deportálták őket. Tizenötükből három élte túl.

Főhajtás a túlélőknek, kik újraidították a hitéletet annak ellenére, hogy sokuknak új családot kellett alapítani, szembesülniük kellett az 1880-ban avatott, a harcok alatt kiégett status quo zsinagógával, a kifosztott ortodox templommal, mely gettókórházként működött. Hamarosan újraéledt mindkét közösség közel ezer fővel, helyekkel, betelepülőkkel. A kiégett templom helyreállítása fel sem mérülhetett, az államra sem számíhattak, különösen a politikai változás után. Működött ugyan a slachstibel, a kóser húsbolt, a mikve, de a hitélet már soha nem lett a régi. Ezt nemcsak az anyagi feltételek tartós hiánya okozta, hanem az is, hogy a zsidóknak választani kellett a megélhetés és a szombattartás között. (Ritka kivétel lehetett az olyan vállalati vezető, mint aki apámnak szólt, hogy az őszi ünnepekre nyugodtan vegyen ki szabadságot.) Ilyen körülmények között elsősorban az ortodox hitűek, de mások is folyamatosan hagyták el a várost. Némi reményt jelenthetett ugyan 1947-ben dr. Morgenstern Benő, a fiatal, nagy tudású vallási vezető letelepedése a városban, de ő sem sokáig bírta, míg végül az 56-os zsidóellenes hangulat hatására 1957-ben alijázott. Jónéhányan az átélt borzalmak hatására elvesztették hitüket, beolvadtak a politikai életbe, s közülük csak néhányan tértek vissza a közösségbe a rendszerváltás után. (Ne ítélezzünk.)

(Ha a mi háború után született generációnk megfelelő zsidó oktatást kap egy más politikai környezetben, vallásosabb családi légkörben, s itt marad a városban, zsidó családot alapít, akkor ma nem lenne gondunk. Igaz, hogy az őszi ünnepek alatt még néhány évtizedig megtelt a templomunk, de ez ma már nem jellemző.)

A 90-es évek végén a megváltozott politikai és pénzügyi feltételeket kihasználva elkezdtek a közösség élettereinek felújítását: különösen fontos volt az ortodoxok első épületének, közösségházának teljes rekonstrukciója, a zsinagóga további részleges felújítása, a közel 2200 síremléket őrző temetőnk megóvása. (A mikve sajnos az enyészet állapotában van.) De igyekeztünk minél több vallási, kulturális rendezvényt szervezni, nyitottá válni – több-kevesebb sikerrel. Ez a törekvésünk máig is tart, s van már képzett, fiatal vallási vezetőnk. Ez nagyon fontos, mert többet kellene tudnunk múltunkról, törvényeink szelleméből, hiszen a zsidó nép azért maradt fenn, mert réges-rég megírta saját történetét, melyet tovább kell adnunk utódainknak.

Segítséget várunk a zsidó vallási szervezetektől, de elsősorban szellemi támogatást és – aktuálisan – morális példamutatást. A döntéshozóknak – helyi és országos szinten – meg kell fogalmazniuk olyan elképzeléseket, melyek a jó fizikai adottságú létesítményeinkre épülve hosszú távon szolgálhatják utódaink jövőjét. Ehhez persze a magyar zsidóság sokszínűsége mellett egységes jövőképre is szükség lenne.

Kertész Gábor

A cikk a zsim.hu oldalon 2021. január 24-én megjelent írás módosított változata. (<https://zsim.hu/2021/01/24/regen-es-ma-nehany-sor-a-nyiregyhazi-zsidosagrol/>) (Fotó: Urbán Terézia)



Kilenc „helybeli érdeemes izraelita polgártárs”

1867. december 28-án lépett érvénybe az a törvény, mely kimondta a magyarországi izraeliták polgári egyenjogúságát.¹ Nyíregyháza képviselőtestülete az elsők között üdvözölte ezt, hiszen tizenegy nap múlva már ennek szellemében hozott határozatot, melyről 1868. január 11-én a Nyír c. helyi lap is beszámolt: „...a már királyi szentesítést nyert egyenjogósítási törvény szellemének megfelelőleg, helybeli érdeemes izraelita polgártársaink közül tiszt. Friedmann Károly, Szamuely Baruch, Schack Mór, Flegmann Miksa, Stern Emánuel, Glück Dávid, Hoffmann Adolf és Kornstein Ignác volt honvédek, s Baruch Mór urak e város képviselőtestületének tiszteletli tagjaiul megválasztottak.” Ez a határozat valójában egy 1867-ben – még az egyenjogúsítás szentesítése előtt – született döntés megerősítése volt.²

Az egy év múlva tartott népszámlálás adatai szerint Nyíregyháza 21 896 lakosából 1128 volt zsidó. Közülük választották ki kilencet arra, hogy a város képviselő-testületének munkájában részt vegyenek.

Szamuely Baruch (1810–1871) neve³ már az 1848-as összeírásban is szerepel Nyíregyháza izraelita lakosai között. A város legtekintélyesebb zsidó polgárai közé tartozott. Hitközségi elnökké választásakor írja róla a helyi lap: „nem érdemtellenül vivá ki magának a »bölcs zsidó« nevet: ritkán s keveset szól, de ha igen, akkor véleményében a fontolgató észlelő szellem árulja el magát.”⁴ Ő volt a gabonacsarnok egyik kezdeményezője, később elnöke is. Éppen 150 évvel ezelőtt halt meg. Nekrológiájában olvashatjuk: „Ő volt az, ki Nyíregyháza városának kereskedését, annak viszonyait, életrealitását, iparát, terményeit más nagyobb városokkal megösmertette, kereskedésünknek virágzó lendületet adott.”⁵

Stern Emánuel (1819–1890) szintén a legkorábban betelepült kereskedők egyike. Tekintélyét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy már 1854-től részt vett a város szűkkörű vezetésének munkájában,⁶ 1860-ban pedig az akkor megalakuló községi bíróság tagjai közé is bevették.⁷ Az 1872-ben bejegyzett Szabolcsi Hitelbank egyik igazgatója volt.

Hoffmann Adolf (1823–1908) a város kereskedelmi életében játszott szerepén túl az 1848/49-es szabadságharcban való részvételével is – ahol a hadnagyi rangig vitte – kivívta a tiszteletet. Nyíregyházi letelepedése után jól menő üzletet nyitott. Ezen kívül fontos szerepet töltött be az 1862-ben létrehozott kereskedelmi társulat, a Terménycsarnok működésében. Annak megalakulásakor a titkára volt, majd később a Kereskedők Társulatának alelnökéként tevékenykedett.

Kornstein Ignác (1826–1891) szintén részt vett az 1848/49-es szabadságharcban: előbb őrmesterként harcolt, majd számvevőhadnaggyá nevezték ki. Nyíregyházi lakosként a Terménycsarnok vezetői közé tartozott: a megalakuláskor az egyik elnöki pozíciót töltötte be. Megalapította továbbá a Nyíregyházi Ipar- és Kereskedelmi Bankot, melynek élete végéig a vezérigazgatójaként tevékenykedett. Egyik kezdeményezője volt a termény- és áruaktár létrehozásának is.⁸

Glück Dávid (1833–1911) szintén tevékenyen vett részt a Terménycsarnok munkájában, egy ideig a titkári feladatokat is ellátta. Kornstein Ignác halála után egyhangúlag választották meg az Ipar- és Kereskedelmi Bank vezérigazgatójává.⁹

Schack Mór (1816–1906) 1853-ban telepedett le Nyíregyházán a vásárvámdíj bérlőjeként. Nevéhez fűződik a szerdai vásárok tartásának engedélyeztetése. Egyik elnöke volt az 1862-ben alakult Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesületnek. Pénzügyi ismereteit és tapasztalatait képviselőként is nagyon jól hasznosította a város javára.¹⁰

A kilenc tiszteletbeli képviselő között két orvost is találunk.

Egyikük **dr. Flegmann Miksa** (1827–1887), akit egész orvosi pályafutása Nyíregyházához kötött. A törvényszék Nagykállóból Nyíregyházára való áthelyezésétől kezdve törvényszéki orvosként dolgozott, emellett 30 éven át volt a nyíregyházi izraelita betegápoló és temetkezési egyesület „jótékony és nemes keblű orvosa”.¹¹

A másik orvos, **dr. Baruch Mór** (1838–1896) 1863-ban költözött Nyíregyházára. Itt rövid idő alatt tekintélyt szerzett, és az államvasutak orvosa, majd vármegyei tiszteletbeli tisztviselő lett. 1887-ben törvényszéki és fogházi orvossá nevezték ki, de már ezt megelőzően orvosszakértőként is igénybe vették gazdag tudását, többek között a híres tiszzaeszlári perben.¹²

E kiválóságok a város kereskedelmi, gazdasági és egészségügyi életében fejtették ki hasznos tevékenységüket. Mellettük azonban helyet kapott a tiszteletbeli képviselők sorában az akkor még egységes izraelita hitközség főbbje, **Friedmann Károly** (1830–1905) is. A főrabbi 1865-től kerek negyven esztendeig volt a hitközség egyházi vezetője, mely 1877-től izraelita status quo hitközségként működött.

A nyíregyházi zsidó temetőben másfél évszázad múltán is szilárdan állnak az első izraelita városatyák sírkövei. Egy olyan korszak mementói ezek, melyet a történelem távlatából boldog békeidőknek és a magyar zsidóság aranykorának is szoktunk nevezni.

Urbán Terézia



Szamuely Baruch



Stern Emánuel



Kornstein Ignác



Hoffmann Adolf



Schack Mór



Glück Dávid



Dr. Flegmann Miksa



Dr. Baruch Mór



Friedmann Károly
főrabbi

(A fotókat a szerző készítette)

¹ Budapesti Közlöny, 1867. dec. 29. 2859.

² Riczu Zoltán 1992. Zsidó épületek és emlékek Nyíregyházán. Jósza András Múzeum kiadványai 34. kötet. Nyíregyháza. 31.

³ A hírhedt Szamuely Tibor nem az ő leszármazottja.

⁴ Nyír, 1867. nov. 17.

⁵ Tiszavidék, 1871. febr. 12.

⁶ Riczu Zoltán. I. m. 30.

⁷ Bernstein Béla: Nyíregyháza és a felekezetek. Nyírvidék, 1924. szept. 14. 13.

⁸ Hoffman Adolfról a Sófár 2019. márciusi és decemberi, Kornstein Ignácról a 2020. áprilisi számában olvashatunk bővebben.

⁹ Nyírvidék, 1864. nov. 24., 1892. ápr. 17.

¹⁰ Nyírvidék, 1898. febr. 6.

¹¹ Nyírvidék, 1887. márc. 6.

¹² Nyírvidék, 1896. máj. 24.

Ki a zsidó?

Kérdések és válaszok az anyai és apai ági öröklődésről – dióhéjban

A címben feltett kérdés aktualitását sosem veszíti el, ám a rá adott válasz már eltérő annak függvényében, hogy honnan, kitől és a történelem melyik szakaszában érkezett, érzékelik. A „ki a zsidó?” téma széles értelmezési köröket nyit meg előttünk, jelen írás azonban kifejezetten az öröklődés területére fókuszál. Ennek állandó időszerűségét a zsidóságban ősidők óta meglévő, de intenzitásában változó vegyes házasságok jelenléte, valamint a szekuláris tényezők fel erősödése is adja.

Koncepciók az anyai vonalról

Meglepő módon napjainkban legelfogadottabb álláspont mind a hazai, mind a világ zsidóságának szemléletében, hogy az számít zsidónak, akinek női felmenői zsidók. Meglepő, mert e kritérium kifejezetten a zsidó vallásjogban (halacha) és a vallás gyakorlásában tölt be meghatározó szerepet, mégis, olyan körökben is általánosan elismert, akik nem tulajdonítanak ennek a gyakorlatnak és irányvonalnak jelentőséget. De hogyan és mikor vált az anyai származási elv mérvadóvá? A válaszadás szempontjából két megközelítési módot kell megkülönböztetnünk egymástól: a hagyományos rabbinikus magyarázatot és a tudományos álláspontot.



Elena Flerova: *Beköszönt a szabbat*

A hagyományos rabbinikus értelmezés szerint mindig is az anyai ág volt a döntő a zsidóság megállapításában, bár a Tórában erre utaló konkrét kitétellem nem találkozunk. Ezzel szemben a tudományos szemlélet tényeket és érveket keres és hoz fel az i. e. 5. században a babiloni fogságból visszatérő Ezra fellépésében a vegyes

házasságok ellen, aki gyermekeikkel együtt elűzte az idegen asszonyokat a zsidó férjek mellől. A tudományos álláspont tehát esélyesnek tartja, hogy az anyai származási elv az i. e. 5. század előtt még nem volt hatályos, s véglegesen majd csak a Talmud korára (i. u. 2-5. század) szilárdul meg a vegyes házasság tilalmával együtt.

A Talmudban *Rabbi Simon bár Joháj*, aki *Rabbi Akiva* tanítványaként i. u. 2. században kiemelkedő halachikus döntéseket hozott, annak érdekében, hogy az anyai ágon történő öröklődés alkalmazását megszilárdítsa és alátámassza, egy bizonyítékot keres a Tórában, és Mózes 5. könyvéből a vegyes házasságok tilalmáról szóló részt veszi elő: „*Ha elvisz téged az Örökkévaló, a te Istened az országba, ahova te bemész, hogy elfoglaljad azt és kiűz sok népet előled (...), ne házasodjál velük össze, leányodat ne add az ő fiának és leányát ne vedd el a te fiadnak, mert eltéríti fiadat tőlem, hogy szolgáljanak más isteneket.*” Ő a következőképpen kezdi el magyarázni ezt a szakaszt az anyai származás igazolása végett: az „eltéríti fiadat tőlem” kifejezés a lányod fiára, vagyis az unokádra vonatkozik, mivel a „fiad” megjelölés a Héber Bibliában gyakran az unokát is jelöli. Aki elfordítja a „fiadat” (ez esetben az unokádat), az egyes szám 3. személy hímnemben szerepel, vagyis ő a nem zsidó férfi. Ám ezt az unokát, aki egy zsidó nő és egy nem zsidó férfi gyermeke, még mindig zsidónak tekinti, hiszen saját fiának nevezi.¹ Így a zsidó nő gyermeke zsidó marad.

Shaye Cohen, a Harvard Egyetem héber irodalom- és filozófiaprofesszora, e téma jeles kutatója, akinek meglátása szerint nem egy tórai tézis, hanem egy történelmi változás eredménye okozhatta az anyai ágon történő öröklődési elv kialakulását. Társadalmi és szociológiai szempontból felvetette azt a hipotézist, hogy a zsidó vallásjog átvett a római jogi öröklési elvből elemeket, miszerint az anya bizonyos, de az apa bizonytalan.² Ez azonban Cohen szerint is felvet további kérdéseket: vajon miért akarna a zsidó jogrendszer egy rendkívül fontos területen pogány jogrendet követni? Vagy egy másik feltételezés szerint az i. u. 1-2. században történt Róma ellenes zsidó felkelések során a római katonák által megerőszakolt zsidó nők gyermekeinek helyzetét volt szükséges tisztázni, akiket végül a zsidó közösségek felvettek tagjaik közé. Ez azonban nem ad választ arra, hogy miért kellett kizárni a zsidó vallásjog szerint azt, aki zsidó apától született?³

Koncepciók az apai vonalról

Ha csak önmagukban olvassuk a bibliai szövegeket, s eltekintünk azoknak rabbinikus magyarázataitól, megfigyelhetjük, hogy a zsidóság vezető alakjai, mint pl. Júda, József, Mózes, vagy Dávid király nem zsidó feleséggel lépett frigyre, ám e viszonyból született gyermekek mégis a zsidó nép tagjai közé soroltattak. Ebből látható, hogy valójában az anya kiléte még ebben az időben, ezekben az esetekben nem volt meghatározó.



Elena Flerova: *A tanítás*

A halacha bár az anyai vonalat ismeri el, mégis több szempontból is az apai felmenőt tekinti fontosnak. Az apán múlik, hogy az ember melyik törzshöz tartozik, és a papság is apai águ származás útján adódik tovább. Felmerülhet az újabb kérdés: ha a papság apai ágon adható tovább, maga a zsidó lét, identitás, az önazonosítás miért nem? De kérdezzünk még tovább! E két eset közül vajon kit tekintenénk zsidónak: egy halachikus értelemben anyai felmenőkkel rendelkező, de a zsidó kultúrát, tradíciót esetleg vallást elhagyó embert vagy egy zsidó apával rendelkező, a zsidó vallást és hagyományt ismerő, tisztelő és megtartó személyt? A dilemmánkban rejlő disszonancia feloldására az angolszász világban a reform és rekonstrukcionista zsidó közösségek a következő döntést hozták meg: akit zsidónak nevelnek, az akkor is zsidó, ha csak az apja zsidó.⁴ 1983-ban a Central Conference of American Rabbis, az amerikai reformmozgalom rabbi képző testülete fogadta el ezt a határozatot, melynek kiváltó oka a vegyes házasságok gyermekeinek státuszrendezése volt. E végzés megosztotta és felkavarta a tradicionális zsidó közösségeket. Addig ugyanis – hazánkban, és szerzte a világban még mind a mai napig –, ha valaki

apai vonalon rendelkezett zsidó felmenővel, csak a betérés útján válhatott halachikusa értelemben zsidóvá. A testület határozata szerint azonban nem kell betérnie annak, aki apai vonalon zsidó, és a zsidó vallást kívánja gyakorolni. A meghatározó kitétel nem az lett, hogy ki melyik ágon rendelkezik zsidó felmenővel, hanem hogy mennyire vesz részt aktívan a zsidó hitélet mindennapjaiban.⁵ A súlypont az apai ágon zsidó gyermek zsidóvá nevelésére, és nem a betérés ceremóniájára került. Eszerint, ha egy zsidó apai felmenővel rendelkező gyermek otthon zsidó nevelésben részesül, zsidó iskolába jár, zsidó közösségekben szocializálódik, akkor ugyanolyan vallási státusszal bír, mint a zsidó anyai felmenővel rendelkező társa. Az amerikai reformközösségek rendelete prezentálja azt, hogy nem elég csak beleszületni a zsidóságba, de szükséges azt aktívan meg is élni a mindennapok színterén úgy, hogy az a legtermészetesebb gyakorlattá váljon. A magyarországi reform Szim Salom közösség a Vészkorszak utáni helyzettel és a megnövekedett vegyesházasságok arányával számolva

elsődlegesnek tartja, hogy a zsidóság tovább éljen, ezért nem kirekeszteni, hanem befogadni kívánja azokat, akik a zsidóságot kívánják megélni. E tekintetben az Európai Bét Din (rabbikus vallási bíróság) elnökének javaslatát követik, miszerint, ha valaki a közösség tagja kíván lenni, fel kell tenni a kérdést: mire alapozza a zsidóságát? Ekkor egy meglévő emlék, például családjának névváltoztatása, vagy egy papír, esetleg egy hanukia a szekrény mélyén bizonyítani tudja zsidóságát, elkerülve ezzel a kínos kérdésfelvetéseket és válaszadásokat mindkét fél számára.⁶

Ugyanakkor még a hagyományos ortodox álláspont szerint is mérvadó szerepe van az apai státusznak a tanulásban, a példák elsajátításban. Ez a meglátás pedig azt vallja, hogy bár a gyermek elsődleges identitása az anyától származik (Isd: halacha), a másodlagos identitás, amely inkább a feladatokhoz és a szerepekhez kapcsolódik, az apától érkezik, aki felelős a gyermek oktatásáért és a példakép biztosításáért a zsidó hitéleti kérdésekben.

Egy ismétlődő kérdés – egy helyes válasz?

A 21. századi sokszínű és sokrétű zsidóságban a címben feltett kérdésre ma már nem lehet kizárólagosan csak egy helyes választ adni. A modernkori helyzetek a hagyományos definíciók újraértelmezését kívánják meg tőlünk, melyek nem a régi elvetéséről szólnak, hanem a meglévők mellett új utakat és lehetőségeket nyitnak meg, s melyeknek elfogadása napjainkban már releváns igénnyel lép fel. Ma már több magyarországi zsidó szervezet⁸ is követi azt az irányvonalat, mely nem a különbözőségekre fekteti a hangsúlyt, ami elválaszt, hanem a hasonlóságokra, ami összehoz, s nem szűkíti le a zsidóság definícióját kizárólag a vallásjog szerint, hanem a zsidóság szerves részeként tekint mindazokra, akik zsidó identitásukat zsidó közösségekben kívánják megélni.⁹

Orbán Eszter

*A képek forrása: www.alexandergallery.biz
alexander.gallery74@gmail.com
<https://www.facebook.com/Alexander-Gallery-From-Munkatch>*

¹ The Earliest Reference to Matrilineal Descent, In: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/601092/jewish/Why-Is-Jewishness-Matrilineal.htm#The

² Who is a Jew: Matrilineal Descent, In: <https://www.myjewishlearning.com/article/ask-the-expert-matrilineal-descent/>

³ Még mindig ugyanaz a kérdés: Ki a zsidó? - A zsidó közösségről kezdőknek és haladókknak 11. rész In: <https://www.youtube.com/watch?v=6zARSbvU4mo>

⁴ Uo.

⁵ Who is a Jew: Patrilineal Descent, In: <https://www.myjewishlearning.com/article/patrilineal-descent/>

⁶ Az asszimilált magyar zsidóság útkeresései. In: <http://vmek.oszk.hu/02600/02683/02683.pdf>

⁷ Patrilineal Descent in Judaism, In: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/601092/jewish/Why-Is-Jewishness-Matrilineal.htm#patrilineal

⁸ Mozaik Zsidó Közösségi Hub, Haver Alapítvány, Bálint ház, Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskola

⁹ Még mindig ugyanaz a kérdés: Ki a zsidó? - A zsidó közösségről kezdőknek és haladókknak 11. rész In: <https://www.youtube.com/watch?v=6zARSbvU4mo>



Erzsike néni itthagyt bennünket...

„Szépen beszélj öreganyáddal!”... Így reagált „kötekedő”, aggódó kérésemre a kettőnk között kialakult bizalmas hangnemben. Így kérte ki magának, ha a purimi, pészahi, egyéb ünnepi készülődés közben megkértem, hogy néha üljön le a...székére. Hosszú éveken keresztül végzett többem-magával emberfeletti munkát, ki tudja már, hányszor. Reggeltől estig a konyhában tüsténkedett, irányítgatta a szorgoskodó aszszonyokat, s ha néha vita kerekedett, azt elsimította. (Igen, abban az időben még önfenntartóak voltunk, magunk főztünk, mosogattunk, takarítottunk.) Ha nagyritkán leült közénk, gondoltuk, talán elfáradt, de egy rövid ücsörgés után visszament birodalmába. „Szépfiám”, ne felejtse el az aszszonyoknak megköszönni... – szölt az intelem.

Igen, aggódtunk, mert már bőven nyolcvan felett járt akkor, amikor mi „fiatalok” ezt a kort szinte elérhetetlennek tartottuk, sokunk már árva volt, így az „öreganyázás” jölegett lelkünknek.

Ő volt az a túlélő, akivel történhetett bármi, megrázta magát, s csak előre nézett.



Olykor könnybe lábadt a szeme, ha korán elment férjéről, szeretett lányai megromlott egészségéről és elvesztésükről beszélt. Ezek csak pillanatok voltak, nem terhelt senkit a maga bánatával. Irénke lánya temetése után készült fényképén, egy megtört arcot látok, melyből érződik azért a „nem adom fel”.

Az utóbbi években már csak az ünnepek előtti telefonbeszélgetések maradtak. Végigkérdezte kivétel nélkül családom apraját-nagyját.

Évek óta hiányzik jelenléte, s míg élünk szeretettel gondolunk rá.

Erzsike néni követendő példa lehetne sokunk számára, akik hajlamosak voltunk-vagyunk a mi kis hétköznapi gondjainkat felnagyítani, türelmetlennek lenni, olykor nem a szeretet hangján kritizálni. Túlélte a hétről hétre összejövő Nőegylet tagjait – egy kivétellel. (Őt tartsa meg a Mindenható, akarata szerint.) A hátramaradók sorsa a fájdalmas emlékezés a barát-nőkre, kik vele együtt igencsak igényelték a kötetlen beszélgetéseket arról, mit tervezünk házuk táján, mi újság a nagyvilágban, a politikában, Izraelben.

Bücsúztatása – köszönhetően Rosenfeld Dániel kántornak – méltóságteljesen volt.

A Sófár a 85. születésnapján készült fényképpel őrzi meg emlékét.

Weisz Ferencné (1923-2021), Goldstein Erzsébet, זכרונו לברכה. בייל בת מנחם – emléke legyen áldott.

Kertész Gábor

(Fotó: családi archívum)



Zsidó alakok, zsidó történetek Mikszáth Kálmán alkotásaiban 2. A batyus zsidó lánya

Jó barátok, ifjak, különcök fogadták nagy üdvrivalgással Mikszáthot a Deutsch kávéházban Balassagyarmaton, amikor 1871 novemberében előrántotta zsebéből a frissen érkezett Fővárosi Lapok legújabb számát s benne elbeszélésének első részével. A címe: **A batyus zsidó lánya.**¹

Nagy dolog volt ez a megyeszékhelyen. Ahol ekkor még nem volt helyi újság, igaz Nógrád megyében sem nagyon. Az ízig-vejrig polgári városnak számító Losonc, ez a hamvaiból valóban újra épült város (1849 augusztusában égették fel az oroszok) már redakciót, legalábbis hetilap kiadásához, de az 1871-1872 kötött mindössze 40 lapszámot élt meg.



Vagyis, ha valaki a nógrádiak közül megjelent országos lapokban, annak igencsak megnőtt a tekintélye. Mint pl. Csalomjai (Pajor István), a féléhetségű költő (ügyvéd), aki Temérdek néven verseket adott ki. Vagy Gáspár Imre, aki még csak pályakezdő, de hogy érvényesülni tudjon, elhagyja Nógrádot. Vannak, akik majd jogi cikkeket, gazdasági tudósításokat és politikai újdonságokat közölnek, de hát ez még nem az irodalom.

Vallja ezt az a vidám kompánia, amelynek középpontja kétségbe vonhatatlanul Mikszáth Kálmán. Éppen 24 esztendő, mondhatni, ifjúnak ifjú, de mások már ebben a korban köteteket tudhatnak maguk mögött, főleg a fővárosban élők. Ekkor egyelőre fontosabb dolog köti le: a szerelem. Mauks Ilonka a választottja, a Mauks lányok „udvarába” tartozik, ellentétben a Némethy lányokkal, vagy éppen Bérczy Marival (akihez egy ideig gyengéd érzelmek fűzték.)

De most már lassan végleg elkötelezi magát Ilonka mellett, s ha a leendő apósa elé nem tudja letenni az egyetemi indexét (nem is volt neki), de a pesti újságban a megjelenés már azért valami.

Azzal együtt, hogy ez nem az első megjelent írása. 1869 decemberének végén jelent meg az első kis közleménye s az nem valami ütős dolog. Meg a többi sem, hiszen afféle erkölcsnemesítő, világjobbító unalmas eszmefuttatások ezek.² Egyik-másik Jókai lapjában is megjelent, de korántsem biztos, hogy Jókai olvasta volna, netán megdicsérmé a szerzőt. Jókai még a maga karrierjét építi, nem törődik holmi pályakezdőkkel, majd tíz év múlva, a Jó palócok sikerére már ő is felfigyel, s Mikszáth egyik ajánlója lesz az olvasók előtt.

A Fővárosi Lapok teljesen egyedülálló a magyar sajtótörténetben: szépirodalmi napilap! Ilyen sem volt eddig s ezután sem lesz sokáig. (Ez viszont negyven éven át jelent meg!) Felvonul benne a kortárs magyar irodalom több kiválósága, valamint minden nagyremé-

nyű ifjú tehetség és tehetségtelenség. Egy szóval: értékadó lap volt.

Nem ez az első eset tehát, hogy a nevével látja-látják a nyomtatott betűk alatt, de ez az első nagy terjedelmű irodalmi alkotása. Hiszen volt egy-két kisebb karcolata,³ de ez most kisregény terjedelmű, kilenc folytatásban jelenik meg. Ezzel együtt nyugodtan mondhatjuk, minőségét illetően igazi pályakezdő mű, majd felveszi első könyve, az Elbeszélések (1874) második kötetébe s aztán megfedelkezik róla.⁴ Talán nem is véletlenül, hiszen hamarosan rájött, hogy ez bizony még erősen a Jókai-hatás alatt született. Észrevette ezt Gáspár Imre is, aki ekkor még ott sertepertélt Nógrádban és 1874-ben éppen Mikszáth korábbi lapjában írta le véleményét „kissé reminiscencia a Fekete gyémántokból, hanem alakjai (ismét az állandó Stofi bácsi, a zsidó, az esküdtek) igen jók.”⁵

Valóban így van, a befejezés egyértelműen hajaz a Fekete gyémántok zárására, de nem is emiatt érdemes a figyelmünkre, hanem első ízben tűnik fel, részben főszereplőként egy zsidó alak műveiben. Azért írom, hogy részben főszereplőként, mert az öreg batyus zsidó csak az elbeszélés elején és végén kap szerepet, maga az írás elsősorban szerelmi történet középpontban az öreg zsidó lányával, s amelynek keretében pompásan elférnek Mikszáth jól felismerhető ifjú pályatársai és a közélet helyi alakjai.

Mikszáthnak könnyű volt hőst választania elbeszéléséhez. Csak kinézett a Deutsch kávéház nagy üveg ablakán s máris látta micsoda színes kavalkád jön-megy a főtúcán: jön egy jól ismert öregúr Szklabonyáról, megy a vásárra ajándékokat venni a gyerekeknek; egy főrhérces szekéren rengeteg fágereblyét, villát, lapátot s megymást visznek, alighanem az Alföldre, ahol ennek nagy keletje van, tán faszindely is van a kocsiderékban. Ott megy el egy üveges tót, a megyeháza felől jön a drótostót, nagy hangon reklámozva jelenlétét. s már fel is harsant egy éles síp: aha, mondja az éppen pipáját gyújtó fiatalember, mindjárt itt lesz a batyus zsidó is. A batyus zsidó, akit hívtak rongyos zsidónak, pántlikás zsidónak, furulyás olykor gyűrűs zsidónak. Kizárt, hogy ne találkozott volna vele életének addigi helyszínein, hiszen a batyus zsidó, afféle vándorkereskedőként fontos szerepet játszott a falusiak ellátásában.

Mindezek mellett addigi olvasmányjaiból is ismerhette ezt az alakot. A Vasárnapi Újságot maga is szívesen olvasta, szerkesztői üzenetet is kapott innen egyszer beküldött diákkori műveiről, s 1864 egyik februári számában nagy képes cikk jelent meg erről a fura figuráról, a batyus zsidóról.⁶ A rajz nem nélkülözi a későbbi élclapok megrajzolt zsidó alakjait: magas, vékony öregember, nagy orrú, hajlott alak, hosszú kabátban, ócska csizmában. Kis síp van a nyakában, azt megfújva jelzi, hogy itt van, lehet jönni, vásárolni.⁷



Képek a hazai népről. XXXVII. Batyus zsidó. — (Fővárosi Lapok.)

A hátán egy óriási batyu, abból kínálja a portékáit. Jól ismeri vevőit, tudja, mire van szükség faluhelyen. „Van abban „kadrevász, tű, galand, gyűrű, fekete laibira való piros, gyűszű, szagos szappan, tükör, kaláris, bugyli-bicska, cserép-pipa, tilanglé. Ócska rongyért gyövesot ad, piszkos „tollúért” szép bokkrétát, ezüst virágszirmomal.”⁸ Vagyis nemcsak elad, hanem vásárol is. Reggeltől estig járja a falvakat, a kutyák megugatják, botjával csap szét közöttük, gyerekek kicsúfolják, a felnőttek kinevetik, s bizony péntekre, mire hazaér a nagy családjához, alig van valami kevés bevétele.

Mikszáth már végzett diákként olvashatta a népszerű honismerető albumban, a Magyarország képekben egyik füzetében Osváth Albert írását, aki szintén e jellegzetes zsidó alakot mutatja be, s aki már sokkal érzékenyebben ír róla, elhagyva azt a romantikus, életkép szerű megjelenítést. Szerinte is hasonló dolgokat árul: Gyűrű, gyűszű, „mindenféle háziszser: olló, inggomb, csutora, doromb, háromlúké sípocská stb. Mindezeket becseréli csepűért, rongyért, csontért.” Az az álma, hogy lassan összekuporgatva a pénzt, a nyereséget, letelepszik valahol s nyit egy üzletet. „Ami magyar legénynek a sallangos paripa, cigánynak az ökölnagyságú ezüstmeg, tótnak a sárgapitykés tüssző – az a mi zsidónknak a városi bolt...” S ezért az álomért kell elviselnie a megvetést, lenézést, mert a zsidók között ő van a legalján. „Hulladékkal kereskedik, s őt magát is nem sokkal többre nézik társadalmi hulladéknál.”⁹

Egy névtelen szerző később, 1882-ben, az asszimilációs viták közepette s az antiszemitizmus erősödése közben a zsidókérdésről írott könyvében újra előveszi ezt az alakot, de most néprajzi megközelítésben tárgyalja, és nagyon fontos nemzetkategoriai párhuzamot lát benne. Azt fogalmazta meg, amit mások is: nekünk, magyaroknak, általában derogál a munkával törődni, dolgozni egyáltalán nem szeretünk, de hogy még valamiféle hulladékért is lehajoljunk, az aztán elképzelhetetlen.

„Csodálatos észjárással az iránt is panasz vádakkal illetjük zsidó felebarátainkat, hogy minden kereskedést ők tartanak kezökben. Hát ki tehet arról, ha mi a nyúlbor, ló, birka, egyáltalán nyersbőr kereskedésben, a rongyszedésben s több efféle munkában, amelyet az izraelita nagy haszonnal üz, megvetendő dolgot látunk... hát az ő bűne az, hogy ezen általunk megvetett munka után vagyona tett szert; földbirtokot szerzett, s midőn mi ezt kisebbités meggyalázásaképp szoktuk emlegetni, ti. Rongyszédőből lett földesúr, nem vesszük észre, hogy ezzel csak dicsérőleg szólunk felőle, mert míg ő küzdött a létért s e küzdelemben győzött, nekünk, kik nagy büszkén családfánkba kapaszkodva – rangon aluli dologhoz nem nyúlunk, az ékes családfából csak koldusbot maradt kezünkben.” Ő az, aki fiára már vagyont hagy „míg mi otthon, azaz nem dolgozva elköltjük minden vagyonunkat”¹⁰

Mikszáth elbeszélésében megtörténik a csoda. A történet szereplői Mikszáth és jogász társai végrehajtani mennek egy öreg zsidóhoz egy nógrádi faluba, akinek persze semmi lefogalmlni valója nincs. Kivéve a szipját és a szép lányát, akit gonosz szándékú ügyvéd visz el magához, úgymond zálogként, szolgálónak. A becsületes esküdt (a' la Berend Iván) azonban megmenti a lányt s mivel tehetséges, elindítja a színpadi pályán, erkölcsi kötelességéért a nő

tisztaság megőrzését várja el tőle. A történet innen folytatódik pár év múlva: a lányból valóban ünnepelet színésznő lett, s amikor a kis gyarmati esküdt felkeresi, a lány a maga szűzi ártatlanságával adja a kezét az ifjúknak. Az esküvő Nógrádban lenne, csak hát elő kellene keríteni hozzá az öreg batyus zsidót.

És most véletlenül egyszer csak megjelenik az öreg zsidó, aki addigra már előteremtette fillérekéből azt az irtózatosságot, amivel a családja tartozik. És jött vissza kérni a zálogot, mestersége jelképét: a sípót, amely egyúttal a családja legféltettebb öröksége, több mint munkaeszköze.

Mikszáth egy pillanatra itt is sajtáságosan fogalmazza meg, mit jelent, amikor a zsidó nem akarja elfogadni a magyar úr kézfogását. A főszereplő esküdt kezét nyújtana neki, s a batyus zsidó így reagál: „Mi köze egy rongyos zsidónak egy tekintetes uraság kezéhez? A zsidónak csak akkor van joga megfogni az uraság kezét, ha 'váltó' van benne, az üres kezét nincsen joga megfogni.” Radó István tanulmánya szerint: „A színleges, de önértetes zsidó alázatosság, a zsidóság kihasználása és a zsidó részéről a kisnemes iránti gyűlölet, minden benne van ebben a pár mondatban, amely különben teljesen a zsidó álláspont védelmének hangján van írva.”¹¹

A történet befejezése Mikszáthnál egyfelől boldog vég a fiatalok számára, másfelől az író tudja, hogy a zsidó apa számára milyen tragédiát jelent, ha keresztény ember veszi el a lányát. Igen fájdalmas szavakban játssza el az öreg Gelbstein Dávid, hogy ő nem is tud semmiféle lányról, neki nem is volt ilyen gyermeke. Aki ráadásul, a történet szerint ki is keresztelekedett. S aztán már megy is tovább. „A másik pillanatban már hallatszott kinn a családi síp zűrzavaros hangja, 'Vegyetek emberek fehér zsinórt, fehérítőt, pirosítót, rongyért, kócért. A batyus zsidó sebesen belekeveredik a nép közé és senki nem veszi észre, hogy egy-egy könny csordul végig ráncos, sápadt arcán.”

Igaza van Zsoldos Jenőnek, amikor így ír: Mikszáth „zsidó alakrajzaiba mindig vegyül humoros szín, még a megindító történetek érzelmi hatása is átvált mosolyogtató utórezgésbe. Így van ez legkorábbi zsidó mozzanatokkal érintkezett elbeszéléseiben is. Ismerte a falusi zsidók küszködő, megvetett életét, a dzsentri zsidógyűlöli alapállását, ezért érződik a zsidók megjelenítésében valami sajnálatba játszó rokonszenv is...”¹² Ezért ez úgy általában mégsem igaz, hiszen a Tót atyafiak ciklusában feltűnő, a Lapajt becsapó Éliás zsidó egyáltalán nem vívja ki rokonszenvünket.

A pályakezdő Mikszáth már első írásaiban megjeleníti a zsidót, s ez így lesz utolsó művéig, a Fekete városig. De legyünk nagyon pontosak: a legeslegelső írásában, amely csak a halála után jelent meg, egy pillanatra már feltűnik a házaló zsidó is. Ez lenne **Az én Gyuri bácsim** című egészen tetszetős elbeszélése, amelyet 1865-ben, még selmecbányai diákkorában irt az Önképzőkörben, s a jó barát, Gajdác Pál eltette magának emlékebe, s amelynek alapján Scholz Vilmos tanár úr azt jósolta, kiváló beszélyíró lesz még ebből a fiúból.

Praznovszky Mihály Ede Mayler (1857-1945) Mikszáth Kálmánról készült portréjának forrása: [https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Ede_Mayler_\(1857-1945\)_-K%C3%A1lm%C3%A1n_Miksz%C3%A1th.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Ede_Mayler_(1857-1945)_-K%C3%A1lm%C3%A1n_Miksz%C3%A1th.jpg)

¹ Fővárosi Lapok, 1871. nov. 16-25., 263-271. sz.

² Az élcéről és a bokról; Magánnézetek a cselédjávitás tárgyában; A társadalom és az ember stb. t.

³ A kedves Gaillard apó (1871. május); Miért fél Stofi bácsi a porosztól? (1871. szeptember.)

⁴ Fővárosi Lapok, 1874. ápr. 17.: „Két kötet elbeszélés jelent meg Mikszáth Kálmántól, a legújabb nemzedék ez egyik legtehetségesebb elbeszélőjétől, ki élénken és elvitázhatlan eredetiséggel ír. E két kötetben, melyet Vodiáner adott ki, nyolc beszély van, nagyobbára humoros. Egyre, »A batyus zsidó leányá«-ra, bizonyosan élénken fognak még emlékezni olvasóink is. A gyűjtemény ára két forint.”

⁵ Nógrádi Lapok, 1874. 21. sz. május 24.

⁶ Vasárnapi Ujság, 1864. 6. sz. február 7. 57.

⁷ A korabeli élclapok kedvelt figurája lett a rongyszédő, házaló zsidó, akit szinte mindig ezekkel a

karakterjegyekkel ábrázoltak. Lásd: Révész Emese: A népeletkép szerepe a nemzeti jellem kidolgozásában, Ars Hungarica, 2004, 2. sz. 288-290.

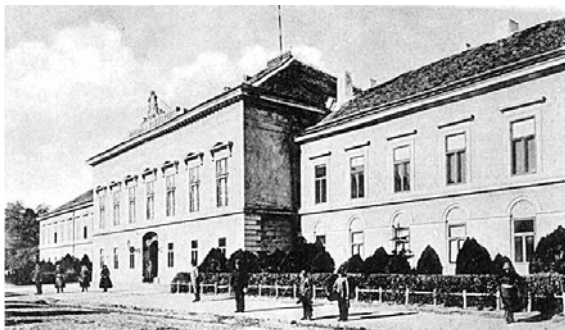
⁸ galand: keskeny pántlika, tilangli fejkendő

⁹ Osváth Albert: „A rongyszédő zsidó”, Magyarország képekben, Honismerető folyóirat, 1867, I. II. félév. 322-324.

¹⁰ Idézi: Komoróczy Géza: „Nekem itt zsidónak kell lenni” Források és dokumentumok (965-2012), Pozsony, Kalligram, 2013, 718-719.

¹¹ Radó István: Zsidó vonatkozások Mikszáth műveiben, (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat évkönyve, 1913, Bp. szerk. Bánóczy József, Franklin társ. 177.

¹² Zsoldos Jenő: Két elfelejtett Mikszáth karcolat, Évkönyv, Magyar Izraeliták Országos képvisellete, 1970, 175.



A balassagyarmati megyeháza az 1900-as évek elején

HUMORISTA-ARCKÉPCSARNOK 1.

Kellér Dezső (1905-1986)

A napokban Harsányi Lászlóval, a budapesti Páva utcai Holokauszt Emlékközpont volt igazgatójával beszélgetve szóba került Kellér Dezső. Ami furcsa volt, mert manapság ő nem szokott szóba kerülni – de különös volt amiatt is, mert Harsányi László azt mondta mintegy mentegetőzésképpen: sajnálja, hogy az én korosztályomnak Kellér neve már aligha mond valamit, holott a nálunk idősebbek számára még fogalom volt. Amin csodálkoztam, mert habár csak 14 éves voltam 1986-ban, Kellér Dezső halálakor, de megéreztem: elmúlt vele egy korszak. Az a világ, amelyben a humorista-szerkesztő-konferanszié egész nap a kávéházban ült, sztorizott a röhögő asztaltársaságnak, majd rövid időre eltávozott a tözsasztaltól – bocsánat, fellépésem van –, majd kiment a színpadra, sztorizott a röhögő közönségnek is, aztán visszament a kávéházi törzsasztalhoz, és ott folytatta a sztorizást, ahol a színpadon ab-bahagyta. Micsoda világ lehetett az, amelynek füstös kávéházi mélyében olyan nevetetők bukkantak elő, mint Karinthy Frigyes, Rejtő Jenő, Kabos Gyula! S milyen hihetetlen belegondolni, hogy az a Kellér Dezső, akit mi még ismerhettünk, láthattunk, ezekkel az óriásokkal szívott egy levegőt a körúton, a színházakban és a kávéházakban!

Azoknak a kedvéért mondom, akik 1986 után születtek: régen olyan volt nekünk Kellér Dezső, mint a mai huszon- és harminc éveseknek Bödőcs Tibor, azzal a különbséggel, hogy Kellér Dezső magyarnak zsidó volt, zsidónak meg magyar. A hetedik kerületben született Kellér még nem volt 30 éves, amikor a pesti lapok kis színes rovatában már tömegével terjedtek a róla és a bemondásairól szóló történetek, viccek, aforizmák. A közönség tódult a darabjaira és az általa szerkesztett revükre, rendszeresen játszott a akkor gyerekcipőben járó rádió, egymás kezéből kapkodták a lapszerkesztők – és nem csak a cikkeinek, kabarétréfáinak, jeleneteinek, sanzonjainak volt sikere, hanem személyesen neki is, a kis Kellérnek. Ő volt mindenki kedves kis tréfamestere, annak az „okos és vicces pesti zsidónak” az archetípusa, amely tán nem csak a színpadon létezett, hanem a kávéházban is.

Nem tudom, hogy ez a törekeny kis zsidó emberke hogyan élhette túl annak a világnak a felrobbanását és széthullását, amelyben a pesti zsidó kabaré megszületett, és amely Kellér Dezsőnek is életet adott. Mindössze negyven éves volt, amikor mindent újra kellett kezdenie előlről, mindent újra kellett építeni azokon a romokon, amely az előző világot maga alá temette Karinthyval, Kabossal és Rejtővel együtt. Szinte mindenki odaveszett abból a legendás világból, de Kellér, a nagy túlélő itt maradt, és ontotta magából a ke-

serűbnél keserűbb vicceket a Kádár-korszakban is. Pedig ha valami nem fért egymással össze, az Kellér Dezső féle „szononéletérzés” polgári kultúrája és a kádárizmus proletár konfekciószerűsége.

Hogyan lehetett életképes a háború előtti korszak „burzsoá” világa a proletár diktatúrában? A válasz erre az is lehet: de hiszen nem volt az. Nem volt életképes, nem volt életszerű – tán ezért imádtuk annyira. Hiszen olyan volt Kellér Dezső földöntúli mosolya a szája szegletében, mintha mindaz a szörnyűség, ami vele megesett, nem is vele történt volna, s mintha ez a gunyorosan és pimaszul okos szempár azt üzenté volna: ne vegyétek komolyan magatokat, én már egyszer megpróbáltam és nem jött be.

Személyesen soha nem láttam Kellér Dezsőt, csak a tévében, és mindig az jutott róla eszembe, hogy az ő társaságában akár a halhatatlan kortársát, Rejtő Jenőt is ott láthattam volna a képernyőn – ha megéri. Rejtő is hasonló pályát futott volna be a második világháború után, de hát Kellér Dezső szerencsésebb volt.

A nyolcvanas évek elején még fekete-fehér tévének volt, úgyhogy nekem Kellér Dezső örökre fekete-fehérben maradt meg – de ez nem is baj, úgysem tudnám sem Karinthyt, sem Rejtőt, sem Kabos Gyulát színesben elképzelni. Szóval nekem fekete-fehérben maradt meg az a jelenet is, amikor Kellér Dezső egy fiatal konferansziénak, Verebes Istvánnak a színpadot, a helyét, az örökségét átadta. Gyerek voltam, tán semmit nem értettem a világból, mégis akkorát dobant a szívem, hogy úgy éreztem: valami fontosnak, rendkívülinek, különlegesnek a szemtanúja vagyok. Ilyen méltósággal egy született király sem tudna távozni a trónszékről, ahogyan az öreg Kellér Dezső a fiatal Verebesnek a stafétabotot átadta. Akkor nem tudtam volna megfogalmazni, de ma úgy magyaráznám: ebben a rövidke színpadi jelenetben a Múlt folytonosságának lehettem tanúja. Megrendítő volt. De tán meg sem történt. Talán csak képzelem, hogy létezett itt egy olyan világ, ahol Kellér Dezső otthon érezte magát.

– Micsoda pech ez maguknak, a Rejtő helyett be kellett érniük velem – mondaná most Kellér Dezső, ha ezt a cikket neki kellene befejeznie. De az a hamiskás félmosoly ott lenne a szája szögletében, a jobb karja pedig nem látszódna, mert hiszen a jobbjaal mindig a színpadi függönybe kapaszkodott. Elrejtett valamit a közönség elől. Diszkrétan elbújt, de csak azért, hogy helyet adjon a titoknak.

Kácsor Zsolt



A fotó Laczkovich László felvétele
(Film, Színház, Muzsika, 1968.12.07.)

**Ajánlja fel adója 1%-át
a Magyarországi Zsidó Hitközségek
Szövetsége javára.
Technikai szám: 0358**

A temetői nyitvatartás rendje nem változik.
Lásd előző számaink.

SÓFÁR

a Nyíregyházi Zsidó Hitközség folyóirata
Postacím: 4400 Nyíregyháza, Mártírok tere 6.
E-mail: sofamyzsh@gmail.com Tel./fax: (36)-42-417-939 Web: www.sofar-ujsg.hu
Tördelés, nyomtatás: Gprint Iroda (4400 Nyíregyháza, Szarvas u. 37/A)
A folyóirat ingyenes!

Számlaszám: OTP 11744003-20331427

Lapalapító és fotók: Tóth-Ábrí Péter

Szerkesztő: Kertész Gábor

Felelős kiadó a Nyíregyházi Zsidó Hitközség

IBAN: HU56 1174 4003 2033 1427

SWIFT CODE: OTPVHUHB

A lap MAZSÖK támogatásból valósult meg.